B. 89 5

Rob de Groot

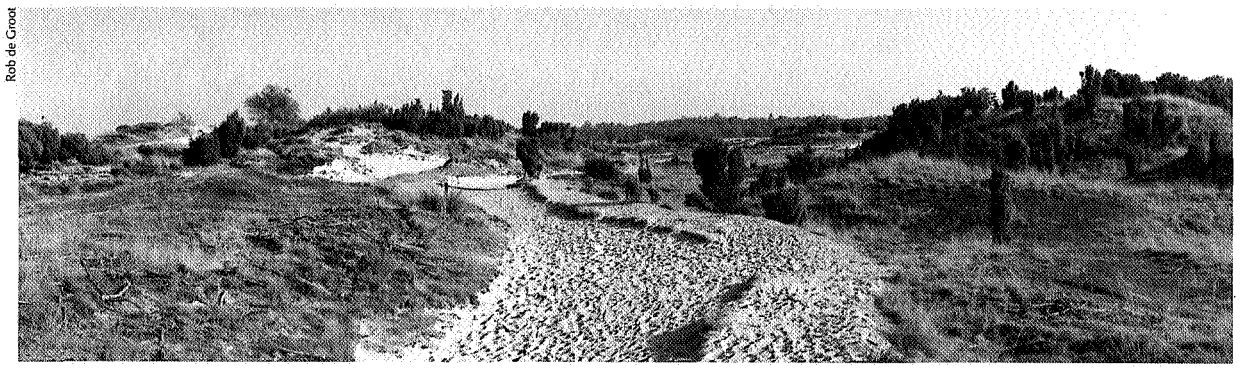

Stuifruggen met jeneverbessen

Mantingerzand

Jan Abrahamse

● *Ten noordoosten van Hoogeveen ligt het Mantingerzand. Het is een langgerekt natuurgebied dat bestaat uit een door heide en jeneverbessen vastgelegd stuifzandgebied.*
Het noordelijk deel van het Mantingerzand is een besloten landschap met veel jeneverbesstruiken. Het zuidelijk deel is veel vlakker en opener. In 1921 kon Natuurmonumenten een deel van het terrein voor ontginning behoeden door het aan te kopen.
In 1989 verwierf de vereniging wederom een groot deel. Het Mantingerzand ligt nu als een eiland midden in een landbouwgebied. Eens lagen hier uitgestrekte heidevelden waar schapen werden geweid. Een verkenning met Jan Hingstman van Natuurmonumenten.

Het Mantingerzand ligt in Midden-Drente in de gemeente Westerbork, ca. 11/2 km ten zuiden van het brinkdorpje Mantinge. Het is een onderdeel van het vroegere veengebied Mekelermeer / Witteveen/Grote veld. Het Mantingerzand was landbouwkundig gezien niet het meest aantrekkelijke gebied om te ontginnen. Door de vele stuifruggen en zandverstuivingen was en is het terrein behoorlijk geaccidenteerd. Het gebied maakt deel uit van het Drents keileemplateau. Het landijs heeft een vrijwel gesloten bedekking van keileemlaag achtergelaten. In de latere perioden is hierop veen gevormd onder invloed van het gematigde en vochtige klimaat. De stuifzanden zijn in de late middeleeuwen ontstaan onder invloed van menselijke aktiviteiten. De gebieden die een grillige reliëfrijk landschap vormen zijn rond 1900 voor het grootste deel bebost om verstuiving tegen te gaan. Zo zijn de diverse boswachterijen ontstaan.
In de vorige eeuw was het landschap rondom Mantinge aan de noordzijde van het dorp in de beekdalen opgebouwd uit bosjes en graslanden, terwijl aan de zuidzijde op de hoger gelegen gronden uitgestrekte heidevelden lagen. Direkt ten oosten van het brinkdorp Mantinge lagen de Voorste en Achterste es. Daarachter lag het huidige natuurgebied dat toen reeds bestond uit een geaccidenteerd terrein met open plekken stuifzand, drassige laagten, vennetjes en loofbos.

De schaapskudden die in grote getale de heide bevolkten met een hoogtepunt aan het einde van de 19e eeuw, werden na de opkomst van de kunstmest en de invoer van wol uit Australië gedecimeerd, waardoor er een zekere onderbegrazing ontstond. Dit had tot gevolg dat veel kiemplanten van jeneverbes, berk en grove den, die door de vele begrazing geen kans hadden gekregen, nu wel op konden groeien.
In de loop van de 20e eeuw werd de omringende heide ontgonnen in het kader van werkverschaffing, het veen werd afgegraven en als kultuurland in gebruik genomen.
Het gebied is om een aantal redenen van belang:

- Het Mantingerzand ontleent haar landschappelijke waarde vooral aan de grote jeneverbesstruiken over een uitgestrekt gebied.
- Er is een grote afwisseling in het landschap door stuifzandplekken, zandruggen, droge en vochtige heidegebieden en enig eikenbos.
- Het gebied herbergt een karakteristieke fauna en flora.

Treurige ervaring

Natuurmonumenten heeft het terrein in gedeelten aangekocht. In 1921 bezochtten Jac. P.Thijsse en Van Tienhoven Drente en werden daarbij rond-

Rob de Groot

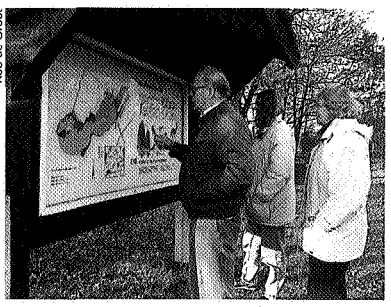

Rob de Groot

Boven: Zandpad langs stuifrug

Beneden: Jeneverbessen

geleid door de Drente-kenners Fred Lieftinck en Dr. A.E. van Giffen. Van Tienhoven schreef hierover dat zij *'daarbij de treurige ervaring opgedaan hadden, dat de Drentsche landschappen met groote snelheid hun oorspronkelijk schoon verliezen'.* Dit bezoek resulteerde in de eerste aankoop van 24 ha in het Mantingerzand. Het is tot op heden uitgegroeid tot 204 ha inklusief kultuurgronden die deels nog bewerkt worden (1992).
Begin jaren '70 is dit heidegebied, dat toen vrijwel volledig dreigde dicht te groeien met bos, in het kader van een werkgelegenheidsprojekt vrijgesteld. Gesaneerde boeren konden toen tijdelijk te werk gesteld worden bij Natuurmonumenten.

Wandeling

De wandeling begint bij een parkeerplaatsje aan de weg van Mantinge naar Meppen, de Mantingerdijk. Op het parkeerplaatsje staat een bord van Natuurmonumenten met informatie over het Man tingerzand. Naast het bord passeren we een sluisje. Een bordje geeft ons de informatie dat alleen wandelaars hier tussen zonsopgang en zonsondergang zich op de paden mogen begeven. Honden moeten aangelijnd worden.
Direkt na het sluisje gaat de route rechtsaf en volgen we een pad dat gemarkeerd is met paaltjes waarop een rode en groene kleur is aangebracht. De beschreven route volgt de paaltjes met de rode kleur.

Na zo'n 400 m bereiken we een open vlakte, een zandverstuiving die natuurlijk is ontstaan. In het midden staat een vuilnisbak. 's Winters staat dit gebied wel eens onder water. In de verte zien we een warrig eikenbos, dat ruim 100 jaar geleden aangelegd is om de bouwlanden van de Achterste es te beschermen tegen het oprukkende stuifzand. Het stuifzandgebied is een eldorado voor konijnen. Rond het Mantingerzand liggen agrarische gronden, ideaal voor konijnen als foerageergebied. De boeren zijn daar niet zo gelukkig mee, vandaar dat er aan de randen regelmatig gejaagd moet worden om teveel schade aan de landbouwgewassen te voorkomen.
De route volgt nog steeds een zandpad dat gemarkeerd wordt met de palen met rode koppen. Het pad slingert zich door het geaccidenteerde terrein

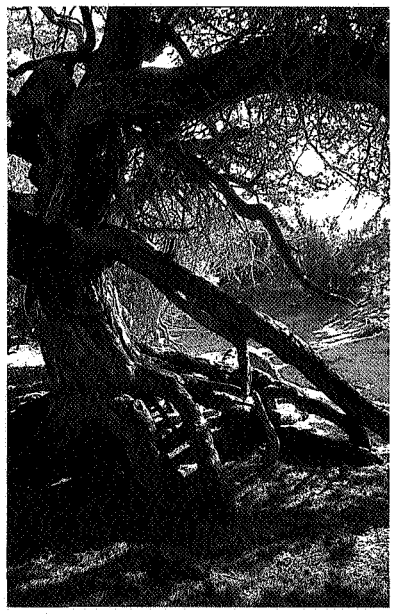

Vliegden

heen van soms hoge stuifruggen begroeid met heide en immens veel jeneverbessen. We vinden hier veel struikheide, verderop in de lagere delen ook dopheide en kraaiheide. Het Mantingerzand wordt gekenmerkt door zo'n 300 soorten paddestoelen en 100 mossoorten, waaronder zeer zeldzame. Jan Hingstman: *'Door de hoge heuvels van de stuifruggen krijg je grote temperatuurverschillen. Eén van de beheersmaatregelen is opslag verwijderen, dat betekent dat je de jonge eike- en berkeboompjes en vogelkers weghaalt.'* Als je niets zou doen dan zou er een bos ontstaan zoals er zovelen zijn in Nederland. Jeneverbessen zouden verstikken.

Aaneengesloten jeneverbesbossen

'Het is een terrein dat uniek is in Nederland. De zandverstuivingen met de dichte begroeiing van de jeneverbessen en de mossen. Er is hier een aangesloten jeneverbesvegetatie van tientallen hektaren', vertelt Jan Hingstman niet zonder enige trots.
De verjonging van de jeneverbes vindt helaas nauwelijks meer plaats. De verzuring is één van de belangrijkste oorzaken. Veel toppen van de struik zijn bruin. Bij veel jeneverbessen vind je geen nieuwe zilverkleurige jonge spruiten. Verder vreten de konijnen de jeneverbes aan. Ook de verdroging en de vergrassing zijn oorzaken van de 'vergrijzing' van de jeneverbes.

Na een kwartier lopen takt de groene route af en gaat links terug naar het beginpunt. De rode route gaat rechtdoor en die blijven we volgen. De groene route loopt voor een hoge stuifrug langs die er uitziet als een opgeworpen dijk. Na de afsplitsing wordt het terrein dichter begroeid. Hingstman: 'Hier is een deel waar de bomen bewust niet weggehaald zijn. In de jaren '70 zag het gehele Mantingerzand er uit als dit gebied. De jeneverbes wordt hier dan ook overwoekerd.'

De groei van het pijpestrootje bedreigt de heide in het open deel van het Mantingerzand. Begrazing hier is heel erg moeilijk, omdat schapen de jeneverbessen aanvreten en koeien geven schade aan de stuifruggen.
De vergrassing door bochtige smele is een probleem. We lopen langs een stuifrug aan de rechterkant. Links zien we een onderbegroeiing van braam, hetgeen ook duidt op een verrijking van stikstof. We zien nog al wat ijzelschade.
De drie podagristen geven in 1842 een lyrische beschouwing over een wandeling naar de buurtschappen van Westerbork en noemen Mantinge en het Mantingerbos bij name. *"(...)overal vindt gij geboomte, - en boomgewas is de ziel en het leven van het Vaderlandsche," dus ook van het Drentsche landschap. (...) Hebt ge daarvoor sympathie, - o, wij raden u ten sterkste : versmaad geen Drentsche buurtschap! Zijt gij krank, kranker nog dan wij, arme reizigers, aan een allertergendst podagra, - zulk een wandeling zal u gezond maken. Want de natuur heeft overal en altijd dit wondervermogen, dat zij de ziel weder tot kalmte brengt en heur oproer stilt, waar deze door 't geweld van ligchaamspijn in vuur en vlam gejaagd werd.'*

We staan nu boven op de zandrug bij een vliegden met een gedraaide stam. De wortels liggen bloot en dat wijst er op dat stuifrug hoger is geweest. *'Ik schat dat die boom zeker 100 jaar is'*, zegt Jan Hingstman. *'Hij heeft de begrazing door de schapen overleeft.'* Ook hier is het weer bijzonder dichtbegroeid met jeneverbessen.

Rob de Groot

Berkenboompjes die zich hier vestigden nadat een perceel dat vroeger ten onrechte in gebruik was bij boeren weer bij het natuurgebied werd gevoegd

Jan Abrahamse

Jan Hingstman en terreinvoorlichtster Cornelie van der Hoop

Veel publiek

Met name in voor- en najaar wordt er veel gewandeld in het Mantingerzand. Per jaar komen er naar schatting zo'n 25.000 bezoekers in het gebied. *'Als het meer dan 25 graden is zie je hier geen mens. Dan is er niet te wezen, je brandt van het Mantingerzand af'*, aldus Hingstman.

Het gebied is hier weer dichtbegroeid, vooral met jeneverbessen. Hier zijn vuurstenen gebruiksvoorwerpen als pijlpunten, mesjes, oortjes en schrapers gevonden. Zij dateren uit het einde van de oude steentijd, de midden steentijd en de jonge steentijd. Deze vondsten wijzen erop dat hier een zgn. 'atelier' geweest is. Buizerds, havikken, ransuilen, torenvalken zijn de roofvogels die hier broeden.

Tapuit, vink, geelgors en roodborst broeden er ook. Rechtdoor gaat een witte route. Wij gaan echter rechts af. Even verder staat rechts een serie berkenboompjes. Die grond was vroeger bouwland. Toen via de ruilverkaveling kadastrale metingen uitgevoerd werden, bleken sommige boeren tot 50 m grond teveel ontgonnen te hebben. De grond kwam toen weer bij het natuurgebied en raakte vanzelf begroeid met deze berken. Het bos links bestaat uit eiken, berken en een onderbegroeiing van braam. We lopen nu aan de rand van het Mantingerzand waar akkerbouwgrond ligt die sinds

kort in bezit is van Natuurmonumenten.
We bereiken een sluisje en hebben daar een uitzicht over weiland met op de achtergrond de boerderijen van Mantinge. Het weiland is partikulier bezit. Door het sluisje linksaf langs een bordje van Natuurmonumenten. Langs de slagboom volgen we de rode paaltjes en na 20 m gaan we weer door een sluisje het Mantingerzand in. Ook hier weer metershoge en dichtbeboste jeneverbessen.

Plan goudplevier
Natuurmonumenten gaat rond het Mantingerzand landbouwgronden omvormen tot natuurgebied tot het 1100 ha grote Mantingerveld. Dit plan goudplevier is op 23 januari gepresenteerd en is gericht op het ontwikkelen van een open tot half-open landschap met daarin een veelheid van levensgemeenschappen variërend van stuifzand via heide en heischrale levensgemeenschappen tot graslanden met struwelen. De naam van het plan is geïnspireerd op de goudplevier die als broedvogel uit Nederland verdwenen is en voor het laatst heeft gebroed bij Mantinge. Op de lange termijn zou deze vogel terug kunnen keren.

Vergraste heide

We kruisen de witte route, die linksaf gaat en lopen aan de rand van het gebied. Langzamerhand bereiken we een gebied dat uit een open stuk vergraste heide van 60 ha bestaat. Links zie je veel jeneverbessen, rechts niet. Dat gebied zou begraasd kunnen worden, volgens Hingstman. Rechts gaat een route met blauwe paaltjes die een lus vormt langs het dorp Nieuw Balinge. Wij volgen de rode route die recht door gaat. Bij een kruising gaan we linksaf. We verlaten de open vlakte en lopen weer in een dichter begroeid deel met jeneverbessen. Even later bereiken we een ven dat 6 jaar geleden nog bijna geheel dichtgegroeid was met pijpestrootje. Het is toen uitgebaggerd. Het ven vervult een speciale funktie voor dieren, met name vogels, reëen, konijnen, vossen en reptielen. Het zeldzame plantje moeraswolfsklauw groeit bij het ven, evenals lavendelheide. Verderop aan de rechterkant is turf gegraven, nog zichtbaar aan de met berken dichtgegroeide kuilen. Daarachter ligt agrarische grond. Linksaf loopt de groene route, maar de wandeling gaat rechtdoor. We komen weer uit bij het sluisje aan het begin van de wandeling. De route is ruim 5 km.

Vergraste heide met jeneverbessen op de achtergrond

Rob de Groot